

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.09.2020 ✓Accepted/Kabul:03.12.2020

DOI:10.30794/pausbed.803182

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sallan Gül, S. ve Kahya Nizam, Ö. (2021). "Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö181-Ö198.

SOSYAL BİLİMLERDE İÇERİK VE SÖYLEM ANALİZİ

Songül SALLAN GÜL* , Özlem KAHYA NİZAM**

Özet

Bir araştırma ya da çalışmayı bilimsel kılan en önemli öğelerden biri bilimsel araştırmanın yöntemine uygun araştırma tekniklerinin belirlenmesidir. Araştırma teknikleri bir araştırma, çalışma ya da projenin, veri toplama, düzenleme, veri işleme, yorumlama ve veri paylaşımına ilişkin araçlardır. Bu nedenle araştırmalarda doğru tekniklerin belirlenmesi ve uygulanması oldukça önemlidir. Bu çalışma son yıllarda sosyal bilimlerde disiplinler arası bir süreçte giderek yaygınlaşan içerik ve söylem analizi tekniklerini ele almakta ve açıklamaktadır. Çalışmada ilk olarak içerik analizinin türleri (nicel, nitel ve karma içerik analizi) ele alınmıştır. Her türün özellikleri, hangi araştırmalar için kullanımının daha uygun olduğu, araştırma sürecinin nasıl yürütüleceği ve tamamlanacağı gibi konular tartışılmıştır. Sonraki aşamada söylem analizi ve eleştirel söylem analizi tekniklerine yer verilmiştir. Söylem Analizi başlığı altında en yaygın kullanılan iki tür (Foucaultcu ve van Dijk) söylem analizi ele alınmıştır. Hem içerik hem de söylem analizinin her türüne ilişkin yapılmış uygulamalı çalışmalardan örneklerle konu açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İçerik Analizi, Nicel İçerik Analizi, Nitel İçerik Analizi, Söylem Analizi, Eleştirel Söylem Analizi, Foucault, van Dijk

CONTENT AND DISCOURSE ANALYSIS IN SOCIAL SCIENCES

Abstract

One of the factors that makes a research or study scientific is to determine research techniques in accordance with research methodology. Research techniques are tools about data collection, sorting and analysis along with interpretation and dissemination of findings of a research, study or project. Thus, it is very important to select and apply appropriate research techniques in a research process. This study reviews and explains content and discourse analysis techniques, which have become to be widely utilized in interdisciplinary social science studies. In this paper, first, the types of content analysis (quantitative, qualitative and mixed content analysis) are reviewed. The traits of each type are explained and a discussion is presented regarding such issues as how and where to use each different type and how to carry out and complete each technique in different research settings. In the last section, discourse and critical discourse analysis techniques are discussed. The two most common types of discourse analysis (by Foucault and van Dijk) are examined. The subject is clarified by providing the examples of application of both content and discourse analyses.

Keywords: Content Analysis, Quantitative Content Analysis, Qualitative Content Analysis, Discourse Analysis, Critical Discourse Analysis, Foucault, van Dijk.

*Pof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ISPARTA.
e-posta: songulgul@sdu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1107-7372>)

**Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ISPARTA.
e-posta: ozlemkahya@sdu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7604-3678>)

GİRİŞ

Bilimsel araştırmalarda araştırma teknikleri, araştırma yöntemi ve onun düşünsel temellerini belirleyen yaklaşım ve ilkeler temelinde belirlenen araçlardır¹. Özellikle nicel çalışmalarda araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği doğru tekniklerin seçimine bağlıdır. Araştırmanın geçerliliği ya da açıklamak istediği şeyi açıklama gücü ve anlamlılığı ölçme özelliğiyle ilgili olduğundan, araştırmada bilgi elde etme ve analiz araçları olan tekniklerin seçimi doğru ve bilimsel ölçütlerle yapılmalıdır. Yine nicel araştırma yönteminde araştırmacı araştırma araçları ve analiz teknikleriyle nedensellik ilişkisini açıklayabilme, öngörülerde bulunabilme ve genelleme yapabilmeyi hedeflediğinden, sayısal verileri ölçecek güvenilir ve geçerli araştırma araçlarını kullanması gerekir. Diğer yandan, nitel araştırma yönteminde sosyal anlam, yorum, süreçler ve inşalar üzerine odaklanılır ve bağlamsal nitelik önemlidir. Bir başka ifadeyle, nitel araştırmalarda betimleyicilik ve bütünselliğın yanında, araştırma tekniklerinin uygulanmasındaki esneklik ile araştırmacının uygulama sürecinin bir parçası olması, bu yöntemi kabul eden araştırmacılar için araştırma tekniğı ve analiz aşamalarını daha da önemli hale getirir. Dolayısıyla, araştırmacılar için ister nicel, sayısal ya da veri bazlı, isterse sayısal olmayan nitel, deneysel ve bağlamsal olsun, bilimsel çalışmalarda yöntemine uygun araştırma araçları olan araştırma ve analiz tekniklerinin seçimi belirleyicidir. Bu nedenle bazı araştırma teknikleri nicel yöntemle, bazı teknikler nitelle ve bazı teknikler ise her ikisiyle de kullanılabilir. Bu yazı kapsamında biri hem nicel, hem de nitel araştırmalarda kullanılan (içerik analizi), diğeri ise sadece nitel araştırma yönteminde kullanılması uygun olan (söylem analizi) iki araştırma tekniğı ele alınmış, özellikleri türleri, yöntemsel farklılıkları ve uygulama esasları açıklanmıştır.

1. İÇERİK ANALİZİ

İçerik çözümlemesi olarak da adlandırılan içerik analizi, ele alınan herhangi bir kaydedilmiş iletişim biçiminin içeriğine odaklanmaktadır. Söz konusu kaydedilmiş iletişim biçimi, kitap, dergi gibi her türlü yazılı metin ya da yazıyla aktarılmış her türlü sözel anlatım olabileceğı gibi televizyon programları, reklamlar gibi görsel öğeler de olabilir. İçerik analizi, tanıklık, mevzuat, kamu belgeleri, vaka çalışmaları, raporlar, anket ve görüşme sorularının cevapları, haber bültenleri, Web sayfaları, reklam panoları, posterler, grafiti, radyo programları, kataloglar, fotoğraflar, çizimler, videolar, filmler, müzikler, gazeteler, kitaplar, dergi makaleleri, dini metinler, ders kitapları, nutuklar, romanlar ve mektuplar gibi birçok iletişim biçimini analiz etmek için kullanılabilir.

İçerik analizi ilk olarak 1950'li yıllarda ABD'de iletişim-bilimsel bir teknik olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknikle diziler, filmler ya da TV programlarında işlenen konuların işlenme sıklığının toplumsal etkilerinin yansımalarının anlaşılması amaçlanmıştır (Mayring, 2011: 116). Başlangıçta içerik analizi her ne kadar iletişim alanında ortaya çıkmışsa da günümüzde tarih, sosyoloji, eğitim bilimleri, psikoloji gibi birçok disiplinde sıklıkla kullanılmaktadır².

Araştırmacılar içerik analizini kullanarak belirli kelimelerin, temaların veya kavramların varlığını, anlamlarını ve ilişkilerini ölçebilir ve/veya analiz edebilir. İçerik analizi özellikle, doğrudan metinler ve/veya anlatı çözümlemeleri aracılığıyla sosyal etkileşimin niteliğini analiz etmede oldukça kullanışlı bir araştırma tekniğıdir. Hem nicel hem de nitel araştırmalarda kullanılabilir. Bu bağlamda nicel içerik analizi ve nitel içerik analizi ayırımından söz etmek mümkündür. Nicelde elde edilen sonuçlar sayılar ve yüzdeler üzerinden betimlenir. Nitel içerik analizi ise doğrudan metinler veya transkriptler aracılığıyla sosyal etkileşimin ve iletişimin yönünün anlaşılmasını sağlar. Belirli kategoriler ve ilişkiler arasında değişebilen ilişkileri metnin kodlanmış biçimiyle istatistiksel olarak analiz etmeye ya da anlamaya ve yorumlamaya yarar. İçerik analizi, içeriğın çeşitli yönlerini sayarak ve/veya kodlayarak her türlü içeriğı özetlemek için geliştirilen bir analiz tekniğıdir (White ve Marsh 2006: 30-31).

1 Sosyal bilimlerde kullanılan araştırma yöntemleri ve felsefi yaklaşımlarına ilişkin tartışma için bkz. Neuman, 2012; Kahya Nizam, 2020.

2 Farklı disiplinlerden araştırmacıların yapmış olduğu içerik analizi çalışmaları için bkz. Bilgin, 2014; Çebi, 2003.

Tablo 1: İçerik Analizinde Beş Adım

1. Analiz İçin İçerik Seçme
2. İçerik Birimleri Oluşturma
3. Kodlama İçin İçerik Hazırlama
4. Nicel Analizde Kelime Sayma/ Nitel Analiz İçin Kategorileri Belirleme
5. Nicel Analizde Sonuçları Betimleme/Nitel Analizde Yorumlama

Hem nicel hem de nitel içerik analizinde beş temel adım vardır. İlk olarak yapılması gereken analiz edilecek içeriğin seçilmesidir. Araştırma sorusuna göre analiz edecek metinler seçilir. Bu metin bir filmin, bir yasa tutanağının ya da bir öykünün anlatısı olabilir. İkinci olarak analiz birimleri belirlenir ve kategorileri tanımlanır. Üçüncü olarak kodlama için bir dizi kural geliştirilir. Değişkenler araştırma soruları ya da hipotezler doğrultusunda belirlenir. Dördüncü olarak belirlenen değişkenler bağlamında metin kurallara göre kodlanır. Son olarak da metin analiz edilir ve sonuçlar çıkarılır ya da yorumlanır.

1.1. Nicel İçerik Analizi

Nicel İçerik Analizi, içerik analizinin ilk ortaya çıkan ve günümüzde kullanılmaya devam bir türüdür. Nicel araştırma yönteminin her aşamasında olduğu gibi nicel içerik analizinde de nesnellik/objektiflik, sistematiklik önemlidir; dolayısıyla ele alınan ögenin nesnel, sistematik ve nicel yollardan betimlenmesi amaçlanmaktadır. Bu yönüyle de pozitivist gelenekten beslenen nicel içerik analizi kopyalamaya izin veren özel aşamaları içerir (White ve Marsh, 2006: 27). Söz konusu içerikte temel öğeler sınıflandırılmakta ve içeriğin yorumlanmasında nicel öğelerden yararlanılmaktadır. Nicel içerik analizi yapmak isteyen bir araştırmacı, veri toplamak amacıyla metinlerde belirli sözcüklerin kaç kez tekrarlandığını sayabilir, gazetelerde sütunlara ya da haberlere ayrılan alanın kaç santimetrekare olduğunu ölçebilir ya da radyo ve televizyonda araştırılan konuya kaç dakika/saat ayrıldığını hesaplayabilir. Elde ettiği verilerden yola çıkarak da söz konusu iletişimin niteliği hakkında fikirler sunabilir (Gönç Şavran, 2018: 95). Nicel içerik analizinin yaygın kullanımı yazılı metinler üzerinedir ve burada nicel öğelerin tespit edilmesinde belirli sözcüklerin metin içerisinde yer alma sıklığı belirleyicidir. Diğer bir deyişle nicel içerik analizi açık kodlama kurallarına göre bir metnin sıkıştırılması ve sistematik hale getirilerek daha az kelimeyle analiz edilmesine yönelik bir tekniktir. Burada amaç, herhangi bir metnin içinde yer alan belli kavram veya kelimelerin sıklığını ortaya koymak ve sayısal olarak ifade etmektir (Stemler, 2000: 1). Bu sayede iletişim biçimine ve bu iletişim biçiminin kaynağına ilişkin söz söylemek mümkündür.

Nicel içerik analizi, üç temel noktada eleştirilmektedir. Bunlardan ilki, tekniğin kullanımı esnasında metnin yapısını bozduğu düşüncesidir. Buna göre metin parçalara bölünmekte ve yeniden yapılandırılmaktadır. Bu durum da ilk metinden farklı bir metin ortaya çıkarmaktadır. İkinci eleştiri içeriğin metinden soyutlanmasıdır. Bu durum, bağlantının kopmasına neden olmaktadır. Üçüncü eleştiri ise metnin yalnızca görünen yönü ile ilgilenilmesidir. Metin içerisinde yer alan ideolojik anlamlar göz ardı edilmektedir. Bal (2013: 184)'a göre söz konusu eksiklikleri gideren başka bir teknik (söylem analizi) var olduğundan bu eleştiriler yersizdir. Nitekim içerik analizinin doğası budur. Daha çok nicel içerik analizine yönelik bu eleştiriler ise nitel içerik analizinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Nicel İçerik Analizine Örnek Çalışma 1: Medyada Kadın Cinayeti Haberlerindeki Cinsiyetçi İzler: Radikal Gazetesi³

Sallan Gül ve Altındal (2015) çalışmalarında medyadaki kadın cinayeti haberlerinin haber değeri taşıma ve haber yapıma biçimlerini Radikal Gazetesi örneğinde ele almış ve bu tekniği uygulamışlardır. Yazarlar çalışmalarının nicel içerik analizi yaptıkları bölümünde araştırma konusu doğrultusunda 2013 yılı içerisinde yayınlanan 79 toplumsal cinsiyet temelli kadın cinayeti haberi olduğunu tespit etmiş ve içerik analizi tekniği ile incelemiştir. Çalışmada iki ana kategori ve alt kategoriler şöyle belirlenmiştir:

Birinci Ana Kategori: Kadın Cinayeti Haberlerinin Haber Olma Niteliği

Alt Kategori 1: Haberin Yayın Sayfası

3 Sallan Gül ve Altındal, 2015. Medya çalışmalarında nicel içerik analizinin kullanıldığı başka bir örnek için bakınız: Riffe, Lacy ve Fico, 2005.

Alt Kategori 2: Sayfada Yer Alış Biçimi

İkinci Ana Kategori: Haber Başlıklarında ve Metin İçeriklerinde Kullanılan Kavram ve Anlatılar

Alt Kategori 1: Haberin Kimin Tarafından Yazıldığı

Alt Kategori 2: Haberin Kaynağı

Alt Kategori 3: Yazarın Bakış Açısı

Alt Kategori 4: Kadın Cinayetini ve Ölümü Niteleyen Kavram Seti

Alt Kategori 5: Failin ve Mağdurun Tanımlanış Biçimleri

Yazarlar, ilgili kategoriler doğrultusunda haberleri gözden geçirmiş ve sayısallaştırdıkları verileri grafiklerle sunmuşlardır. Örneğin, haber başlıklarında failin tanımlanma biçimini ele alan yazarlar, “sevgili”, “katil zanlısı koca”, “eş katili” gibi tanımlamalar olduğunu tespit etmiş, bu tanımlamaların kaç haberde yer aldığından yola çıkarak analiz yapmıştır. Nicel içerik analizinin kullanıldığı araştırma, Radikal gazetesi örneğinde, eşitlikçi bir toplumun inşasında toplumsal sorunlara yeterli düzeyde toplumsal cinsiyet duyarlılığıyla yaklaşmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Nicel İçerik Analizine Örnek Çalışma 2: 1980’lerden 2000’lere Türk Sinemasında Ürün Yerleştirme Uygulamalarında Görülen Nicel Değişim⁴

Nicel içerik analizinin kullanıldığı bir diğer çalışma iletişim alanında yapılmış olup, 1980’lerden 2000lere Türk sinemasında ürün yerleştirme uygulamalarının kullanımında meydana gelen değişimi konu edinmektedir. Taşkaya (2009) çalışmasında onar yıllık periyodik aralıklar olarak 1987, 1997, 2007 yıllarını belirlemiş ve her yılda en fazla gişe geliriye sahip olmuş olan 10 filmi seçerek toplam 30 filmi nicel içerik analizi ile incelemiştir. Çalışmada üç ana kategori ve alt kategoriler şöyle belirlenmiştir:

Birinci Ana Kategori: Ürün Yerleştirme Uygulamalarının Ürün Sayısı, Süre ve Sahne Sayısında Meydana Gelen Değişim

Alt Kategori 1: Filmde Ürün Yerleştirme Durumu

Alt Kategori 2: Ürün Yerleştirme Uygulamalarının Görüldüğü Süre, Sahne ve Sıklık Ortalamaları

Alt Kategori 3: Ürün Yerleştirme Yapılan Süre

İkinci Ana Kategori: Ürün Yerleştirme Uygulamalarında Kullanılan Stratejilerin Gösterdiği Değişim

Alt Kategori 1: Ürünün Yerleştirilme Stratejileri

Alt Kategori 2: Ürünün Olay Örgüsüne Yerleştirilme Durumu

Alt Kategori 3: Yerleştirilen Ürünün Oyuncu Tarafından Kullanılma Durumu

Alt Kategori 4: Yerleştirilen Ürünün Filmde Oyuncu Tarafından Kullanılma Durumu

Üçüncü Ana Kategori: Sponsorluk İlişkileri ile Ürün Yerleştirme Uygulamaları Arasındaki İlişkinin Gösterdiği Değişim

Alt Kategori 1: Filmlerde Sponsor Desteği Dağılımı

Alt Kategori 2: Yerleştirilen Ürünün Sponsor Olma Durumu

Alt Kategori 3: Yerleştirilen Sponsor Ürünün Görüldüğü Film, Sahne ve Süre Dağılımı

Alt Kategori 4: En Çok Görülen 10 Markanın Film ve Sahne Bazında Görünme Sıklığı Dağılımı

⁴ Taşkaya, 2009.

Taşkaya (2009)'nın çalışması, nicel içerik analizinin farklı ölçme tekniklerini kullanması açısından iyi bir örnektir. Çalışmada, belirlenen kategorilere uygun olarak bazı öğelerin var olup olmadıklarının, yerleştirilen ürünlerin kaç tane olduğunun, ürün yerleştirme yapılan sahnelerin vb. sayılmasının yanı sıra her bir film içinde ürün yerleştirme yapılan markaların ortalama görünme süresinin saniye, dakika üzerinden ölçülmesi gibi teknikler de kullanılmıştır. Yazar, Türk sinemasında son 20 yıl içerisinde ürün yerleştirme konusunda meydana gelen değişime ilişkin yapmış olduğu nicel içerik analizi sonrasında süre, sahne ve film bazında artış olduğu bulgulamış ve 1980'lerle birlikte Türkiye'de uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarından Türk sinemasının da etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

1.2. Nitel İçerik Analizi

Nitel içerik analizi, temalar ve örüntülerin tanımlanması ve kodlamanın sistematik sınıflandırılması aracılığıyla metin verilerinin içeriğinin öznel yorumlanmasına dayanan bir araştırma türü olarak tanımlanmaktadır (Hsieh ve Shannon, 2005: 1279). Nitel içerik analizine ilişkin tanımlamalar, bu tekniğin konuşmaların/ metinlerin ve bunların özel bağlamlarının bütünlük bir görünümünü vurguladığını göstermektedir. Nitel içerik analizi, belirli bir metinde açık veya gizli olabilecek anlamları, temaları ve kalıpları incelemek için yalnızca kelimeleri saymanın veya metinlerden nesnel içerik çıkarmanın ötesine geçer. Araştırmacıların sosyal gerçekliği öznel ama bilimsel bir şekilde anlamalarını sağlar. Bu bağlamda araştırmacının yorumlayıcı bir paradigma içinde çalıştığı nitel içerik analizi, daha geleneksel bir teknik olan nicel içerik analizine değerli bir alternatiftir (Zhang ve Wildemuth, 2009). Nicel içerik analizinin tam tersine nitel içerik analizi hızlı bir sayısallaştırma eğiliminden kaçınmakta, metnin içeriğindeki anlama odaklanmaktadır. Anlamı ortaya çıkarırken de kodlar ve temaları kullanmaktadır. Bu kategorilere göre araştırmanın konusu ile ilgili boyutlar belirlenmekte ve metinden süzülerek alınmaktadır. Metnin kategorilere bölünmesi, aşamalı ve sistematik olarak incelenmesi anlamına da gelmektedir. Bu sayede metin iyi bir denetimden geçer ve adım adım ilerlendiği için de güçlüdür (Mayring, 2011: 117).

Tablo 2: Nitel İçerik Analizinde Altı Aşama

1. Analiz Konusu, Sorun, Teori
2. Seçme Ölçütünün Belirlenmesi; Kategori Oluşturma
3. Cümle Bazında Verinin Ele Alınması: Kategorilerin Tanımlanması; Toplama (Tipleştirme) veya Yeni Kategoriler Oluşturma
4. Kategorilerin Revizyonu
5. Son Kez Materyali Ele Alış
6. Yorumlama/ Değerlendirme

Nitel içerik analizinin temel ismi olan Mayring (2011)'e göre söz konusu analiz altı temel aşamadan oluşmaktadır. Bir araştırmacının analiz konusunu/sorununu belirledikten sonra ilk yapması gereken kategorileri ortaya koymaktır. Kategorileştirme için seçim ölçütlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Kategoriler, analizin amacı dikkate alınarak oluşturulmalıdır. Kategorilerin doğru bir şekilde oluşturulabilmesi için ise materyal üzerinde satır satır çalışmak gerekmektedir. Kategorilerin kurulması için kategorinin tanımına uygun metinler bulunur. Materyale en çok yaklaşan bir terim ya da cümle, kategorinin adlandırılmasına yardımcı olur. Analiz sürdürülürken bu tanımlamaya uyan yeni bir cümle daha bulunursa, bu da ilgili kategoriye bağlanır. Yeni bir metin ögesi mevcut kategorilere uymazsa yeni bir kategori oluşturulur ve onun altında toplanır. Bu sayede üçüncü aşama olan toplama aşaması tamamlanmış olur. Mayring'e göre metnin %10-50 arasında yer alan kısmı yeniden incelediğinde artık daha fazla yeni kategoriye rastlanmıyorsa, toplanmış kategori sistemi yeniden çalışılır. Tekrarlamaların, iç içe geçmelerin olup olmadığı gözden geçirilir. Eğer materyal sistemiyle ilgili değişiklikler oluyorsa materyal baştan sona tekrar incelenmelidir. Olmaması durumunda ise materyal son kez yeniden ele alınarak yorumlama ve değerlendirme işlemine tabi tutulabilir (Mayring, 2011: 118-119).

Nitel İçerik analizinde amaç, bir içerik gövdesi içindeki önemli temaları veya kategorileri belirlemek ve bu temalar/kategoriler tarafından yaratılan sosyal gerçekliğin zengin bir tanımını sağlamaktır. Dikkatli veri hazırlama, kodlama ve yorumlama yoluyla, nitel içerik analizinin sonuçları yeni teorilerin ve modellerin geliştirilmesini destekleyebilir, ayrıca mevcut teorileri doğrulayabilir ve belirli ortamlar veya fenomenler hakkında açıklamalar sağlayabilir (Zhang ve Wildemuth, 2009). Teknik bu anlamda bilimsel bilginin üretiminin zenginleşmesi bakımından oldukça elverişlidir.

Nitel İçerik Analizine Örnek Çalışma 1: Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet: 1928'den Günümüze⁵

Gümüšoğlu çalışmasında 1928 yılından günümüze kadar olan süre içerisinde ders kitaplarında toplumsal cinsiyet olgusunu ele almaktadır. Gümüšoğlu'nun çalışması kitaplardaki hem yazılı ifadelerin hem de görsel materyallerin nitel bir içerik analizini yapan zengin bir çalışmadır. Çalışma, toplumsal cinsiyet olgusu bağlamında yedi kategoride ortaya konmuştur. Ders Kitaplarında Aile İçi İşbölümü, Kadınların Yönlendirildikleri Meslekler ve Toplumdaki Yerleri, Öğretmen Anneden Hizmetkâr Anneye, 1945 Öncesi ve Sonrasında Çocukların Oyunları, Erkek Alanı Haline Dönüşen Bilim ve Teknoloji, Kemalistlerin İdeal Kadın Tipi ve Mevcut Durum ve Aile Bilgisi ve Ev İdaresi çalışmanın ana kategorileridir. Bu kategoriler doğrultusunda yazar kitaplarda yer alan resim ve metinleri yorumlamış (Şekil 1), Türkiye'nin farklılaşan siyasal tarih dönemlerinde ders kitaplarında toplumsal cinsiyet olgusunun sunumunun dönüştüğünü ortaya koymuştur.

Şekil 1: Gümüšoğlu'nun Çalışmasından Bir Örnek (2016: 238)

Baba bilgi sahibi olurken, anne de boş durmuyor, aileyi besliyor!
Ayrıca anne ve kız koltuğun kıyısına oturmuşlar,
kendi evlerinde bir "konuk" gibi. Oysa baba rahat bir ifadeyle oturuyor.

(Hayat Bilgisi, 1. Sınıf, 1997)

Nitel İçerik Analizine Örnek Çalışma 2: Kadınların Günlük Hayattaki İletişim Engelleri: Nitel Bir Çalışma⁶

Girgin-Büyükbayraktar (2018) çalışmasında temel aldığı metni yapmış olduğu alan araştırmasından elde etmiş, söz konusu metin 38 kadınla yapılmış görüşmeler sonucunda oluşmuştur. Yazar, araştırmasıyla kadınların günlük hayatta karşılaştıkları iletişim engellerini belirlemeyi amaçlamış ve bu amaç doğrultusunda tematik bir nitel içerik analizi gerçekleştirmiştir. Çalışmada elde edilen veriler yorumlanırken öncelikle üç ana tema belirlenmiş, sonrasında ise temaların altında yer alacak kategoriler oluşturulmuştur. Çalışmada belirlenen temalar ve alt kategoriler şöyledir:

1. Ana Tema: Bireysel Engeller

(Kategoriler: Zihin Okuma, Hatalı Falcılık, Felaketleştirme, Etiketleme, Hemen Anlaşılmak İsteme, Alınan Olma, Duyguları ile Hareket Etme, Onay Arayıcılık, Aşırı Soğuk Davranma, Gizemli Olma)

2. Ana Tema: Korku ve Duygusal İmalar

(Kategoriler: Yargılayıcı ve Suçlayıcı Davranılması, Aşırı Kontrol Edilme ve Denetlenme, Duygulara Önem Verilmemesi, Dedikodu Yapılması, Lakap Takılması, Tehdit ve Gözdağı Verilmesi, Karşı Cins Tarafından Baskı Hissedilmesi, Dinlenilmediğinin Hissedilmesi)

⁵ Gümüšoğlu, 2016. Medya analizi bağlamında TV programları ve sinemalar üzerinden İran'daki rehine krizi üzerine yapılmış bir nitel içerik analizi örneği için bakınız: Altheide, 1987.

⁶ Girgin Büyükbayraktar, 2018.

3. Ana Tema: Sosyo-psikolojik Engeller

(Kategoriler: kendini değersiz hissetme, kendini yetersiz hissetme, geçmişe takılma ve şu ana odaklanamama, günah keçisi ilan edilme, çekingen davranma)

4. Ana Tema: Dil ile ilgili Engeller

(Kategoriler: Uzun ve Karmaşık Cümleler Kullanma, Aşırı Abartılı Olma, Donuk Olma)

Çalışmada örneklem grubunda yer alan kadınların ifadeleri, belirlenen kategorilerin karşısında yer alacak şekilde tablolaştırılarak sunulmuştur. Aşağıda bir bölümüne yer verilen tablo (Girgin-Büyükbayraktar, 2018: 151), çalışmanın Sosyo-psikolojik Engeller teması altında yer alan kategorileri ve bu kategorilerin ortaya çıkmasını sağlayan görüşmecilerle ifadelerini göstermektedir. Bulguların sunumunda tabloların kullanılması, nitel içerik analizinin daha kolay anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Temalar	Kategoriler	Örnek Görüşler
Sosyo-psikolojik Engeller	Kendini Değersiz Hissetme	“Ben kendi kendime düşünüyorum insanlar benimle neden iletişime geçsinler, benimle insanların konuşmasını anlamıyorum?” (K32) “İnsanlara anlatacak hiç önemli görüşüm yok.” (K34)
	Kendini Yetersiz Hissetme	“İletişime geçtiğim insanlarla uzun süre konuşacak konu bulamıyorum, bu konuda kendimi yetersiz hissediyorum.” (K38) “Kendimin entelektüel olduğumu düşünmüyorum, kendi kendime düşünüyorum insanlar benimle neden konuşsun.”(K26)

1.2.1 Kategorik -İçerik Perspektifi Analizi

Kategorik-İçerik Perspektifi (*Categorical-Content Perspective*) bir nitel içerik analizi türüdür. Bu tekniğin kullanımında ilk olarak temel alınan metin araştırma sorusu ve amaçları ekseninde gözden geçirilir, sonrasında metindeki ilgili ifadeler işaretlenir ve birleştirilir. Böylece alt metinler seçilmiş olur. Eğer bu teknik birden fazla metinden ele edilen bulguların analizinde kullanılacaksa tüm veri tek bir metin olarak kabul edilir. İkinci aşamada seçilmiş olan alt metinlerden içerik kategorileri tanımlanır. Seçilen alt metni kesen sözcükler, cümleler ya da cümle grupları birimlerinin sınıflandırması için araçlar sağlayan çeşitli temalar veya perspektifler kategorileri oluşturur. İlgili kategoriler araştırma konusunu açıklamaya yönelik bir teoriden yola çıkarak tanımlanabileceği gibi metni satır satır okuyarak araştırmacı tarafından da oluşturulabilir. Kategoriler belirlendikten sonra uygun olan ifadeler kategorilerin altına yerleştirilir. Veriler işlendikten sonra araştırmanın amaç ve soruları doğrultusunda bulguların değerlendirilmesi yapılır (Lieblich, Mashiach ve Zilber,1998: 112-114).

Kategorik İçerik Perspektifine Örnek Çalışma: Türkiye'nin Uluslararası Göç Deneyiminde Milliyetçilik Söyleminin Yeniden İnşası: İzmir'deki Suriyeliler Örneği⁷

Kahya Nizam (2019) İzmir'deki yerleşik halkın Suriyelilere bakışını milliyetçilik temelinde ele aldığı çalışmasında alan bulgularının analizinde bu tekniği kullanmış, Lieblich ve arkadaşlarından farklı olarak da kategoriler içerisinde yer alan ifadelerden yola çıkarak metafor ve metonomlar oluşturmuştur⁸. Metafor ve metonomlar oluşturulurken kategori içerisinde yer alan ifadelerin genel bağlamına karşılık gelmesine özen gösterilmiş ve kategoriler oluşturulan metafor ve metonomlar ile adlandırılmıştır. Araştırmacı araştırma konusu bağlamında “*Bir Karşılaşma Mekanı Olarak İzmir: İzmir'de Olmak ve İzmirli Olmaya İlişkin Anlamlar*”, “*Suriyelilerin İzmir'e Göç Serüveni ve Yerleşme Dinamikleri*”, “*Türk/Türkiyeli ve Suriyeli Kimliğinin Toplumsal İnşasında Milliyetçiliğin Öğelerinin Görünümleri*

⁷ Kahya Nizam, 2019.

⁸ Metafor ve metonomlarla zenginleştirerek aynı tekniği kullanan başka bir araştırmacı için bkz. Yılmaz, 2010.

ve Damgalama Dinamikleri”, “Suriyeliler ile Sosyal Etkileşimin Niteliği, Sürekliliği ve Derecesinde Milliyetçiliğin Öğelerinin Belirlenimleri”, “Suriyeliler ile Birlikte Yaşama ve Ortak Geleceğe Bakış” olmak üzere altı ana kategori belirlemiştir. Bu kategoriler altında katılımcıların anlatılarından yola çıkarak alt kategoriler oluşturulmuştur. Oluşturulan alt kategoriler ise tüm kategorideki ifadeleri kapsayacak şekilde bir metaforik ya da metonomik ifadeye dayandırılarak adlandırılmıştır. “Fakir Yatağı”, “Kültür Erozyonu” metaforlardan, “Kırkambar Kent”, “Yarım Cennet”, “Çakma Türklük” ise kullandığı metonomlardan bazılarıdır. Örneğin, Fakir Yatağı katılımcıların İzmir’in yoksullar için yaşanabilir bir kent olmasına yaptıkları vurgu sonucu ortaya çıkmıştır. Kültür Erozyonu metaforu ise kültürel zenginliği ile ön plana çıkan bir kent olarak tanımladıkları İzmir’e Suriyelilerin kültürel olarak katkı sağlamadıkları düşüncesine karşılık geliştirilmiştir.

1.3. Karma İçerik Analizi

Karma içerik analizi, nicel ve nitel içerik analizinin birlikte kullanıldığı bir tekniktir. Analiz birimlerinin sıklığına ya da kategoriler üzerinden giderek anlamlara odaklanmaya ağırlık vermek mümkündür. Hangisinin ağırlıklı olacağı ise araştırma konusuna, problemine ve materyalin niteliğine göre değişebilir (Bal, 2013: 186). Karma içerik analizinde aynı materyal hem nicel hem de nitel içerik analizinin aşamalarından geçirilerek ele alınır.

Karma İçerik Analizine Örnek Çalışma 1: Atatürk’ün Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk’ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)⁹

Mutlu (2014) çalışmasında Atatürk’ün yapmış olduğu Meclis açılış konuşmalarını hem nicel hem de nitel içerik analizi, karma içerik analizi ile analiz etmiştir. Çalışmasının konusunu Atatürk’ün Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e geçiş düşüncesi, ideolojisi ve stratejileri olarak belirleyen Mutlu, Atatürk’ün hangi kavramları sıklıkla ve hangi bağlamlarda kullandığını tespit etmiş, buradan hareketle de onun düşünce ve politikalarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Yazar çalışmasında Atatürk’ün 1920-1938 tarihleri arasında yapmış olduğu yirmi Meclis açılış konuşması metnini incelemiştir. Nicel içerik analizi kapsamında kelime sıklıklarını tespit eden Mutlu, nitel içerik analizi kapsamında sıklıkla kullanılan bu kelimelerin hangi bağlam ve anlamlarda kullanıldığı yorumlamıştır. Örneğin, çalışmada Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Geçiş Stratejilerinin Belirlenmesi kategorisi altında millet, milli, memleket, devlet, cumhuriyet gibi kelimelerin kullanım sıklıkları grafiklerle gösterilmiştir. Buna göre millet kelimesi 597 kez kullanılarak en sık kullanılan kelime olurken, en az kullanılan kelime Anadolu (74) kelimesidir. Yazar, meclis açılış konuşmalarında kullanılan kelimeleri, metnin ilgili kısmından çekerek, dönemin içinde bulunduğu koşullar, yapılan yasal düzenlemeler gibi değişkenler etrafında kapsamlı olarak yorumlamıştır. Karma içerik analizi sonucunda ise her konuşmanın dönemin içinde bulunduğu koşullara hitap ettiği ve dönemin olayları etrafında şekillendiği sonucuna ulaşmıştır.

Karma İçerik Analizine Örnek Çalışma 2: Dijital Feminizm: Hashtag’in Cinsiyeti¹⁰

Alikılıç ve Baş (2019) çalışmalarında Türkiye’de feminizmin sosyal medyada nasıl tanımlandığını ve feminizm hareketiyle ilgili oluşmuş baskın içeriği “hashtag”ler üzerinden ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu eksende Türkiye’de en çok kullanılan platform olan “Eksisözlük”te, 1999’dan Eylül 2018’e kadar olan süre içerisinde, “feminizm” ve “feminist” hashtagleriyle yer alan konuları incelemişlerdir. “Türkiye’de feminizm ve feminist kavram başlıkları altına yapılan tanımlar olumlu mudur?”, Türkiye’de feminizm ve feminist kavramları üzerine geliştirilen yorumlardaki söylemde hangi tipoloji baskındır?, Türkiye’de kaçınıcı dalga feminizm/ feminist konuları online konuşulmaktadır? ve Türkiye’de feminizm ve feminist söylem tipolojisi son 20 yılda nasıl değişim göstermektedir?” sorularını yanıtlamaya çalışan yazarlar, toplamda 1382 yorumu amaç cümleleri ile kategorize ederek değerlendirmiştir. Örneğin, “Türkiye’de feminizm ve feminist kavram başlıkları altına yapılan tanımlar olumlu mudur?” Ana kategorisi altında pozitif (feminizmi savunan), negatif (feminizmi kötüleyen), nötr (bilgi verici içerikler, vb.), çıkarım yapılamaz (link yönlendirmeleri vb.) ve karışık (feminizmi hem savunan hem kötüleyen) olmak üzere 5 kategori belirlenmiştir.

Her bir kategori nicel içerik analizine tabi tutulmuş, seçilen hashtaglerle ilgili yıl temelinde kaç yorum yapıldığı, bunlardan kaçının negatif, pozitif, nötr, çıkarım yapılamaz ya da karışık olduğu gibi veri istatistikleri grafiklerle sunulmuştur. Bulgular istatistiksel olarak ifade edildikten sonra yorumların içeriği nitel içerik analizine tabi

9 Mutlu, 2014.

10 Alikılıç ve Baş, 2019.

tutulmuştur. Örneğin “Feminist” hashtagine yapılan yorumların %45’inin negatif olduğu, negatif tanımlamanın kaynağının ise feministlerin “lezbiyen”, “çirkin kadınlar” oldukları gibi ifadelerle ortaya konduğu yorumlardan yola çıkarak analiz edilmiştir. Yapılan karma analiz sonucunda “feminizm” ve “feminist” kavramlarının yüksek oranda negatif olarak tanımlandığı, cinsellik ve şiddet içerikli olduğu anlaşılmıştır.

2.SÖYLEM ANALİZİ¹¹

Söylem çalışmaları olarak da adlandırılan söylem analizinin gelişiminde sosyoloji disiplininde 1940’larda başlayan H. Garfinkel ve E. Goffman gibi sosyologların mikro-sosyolojik çalışmalarının önemli bir katkısı bulunmaktadır. Özellikle 1960’larda sosyolojide söylemin öne çıkması, pozitivist geleneğe karşı hermeneutik ve anlamacı-yorumsamacı anlayışın etkin olmasıyla ilişkilidir. Söylem, salt söylem olmadığı, onun sosyal hayatı inşa ettiği, dünyayı yeniden zihinsel olarak kurguladığı, ideoloji içerdiği, insanlar arasındaki sosyal ilişkileri anlamlandırdığı kabulü ile sosyolojik çalışmalarda yerini almıştır (Bal, 2013: 258). Söylem analizi, 1970’li yıllardan bu yana ise sosyolojinin yanı sıra felsefe, psikoloji, iletişim, tarih gibi birçok disiplini içeren akademik bir alan olarak gelişmiştir.

Söylem, dille inşa edilen konuşma gibi sözlü ifade olabileceği gibi, kitap, makale, gazete yazısı gibi yazılı olan hatta mimari yapılar gibi sözel ve yazılı olmayan metinlere karşılık gelir. Biraz daha açmak gerekirse söylem sözel olarak dille ifade edilmiş ya da sözel olmayan işaret sistemleri kullanılarak oluşturulan toplumsal iletişim alanına dikkat çeker. Söylemde esas olan birbirleriyle bağlantılı bir işaretler sisteminin devreye girmesidir. Örneğin, erkeklerin kadınlar için kapı açmaları, kadınlar odaya girdiklerinde ayağa kalkmaları gibi birtakım göstergeler, kadın ve erkeğin toplumsal alandaki özne konumları ile yakından ilgilidir ve kadının ikincil, özen gösterilmeye ve korunmaya muhtaç konumuna, erkeğin ise birincil, özen gösteren ve koruyan konumuna işaret eder. Bunlar aslında toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün oluşturduğu cinsiyetçi söylemin bileşenleridir (Purvis ve Hunt, 1993: 485). Sözen’e göre ise, *“konuşan ve dinleyen bir dünyanın versisi olarak söylem; bir dil pratiğidir; ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreçlerdir. Söylem konusunda teorik yaklaşımlar söylemi bir metin gibi, pratik yaklaşımlar ise insanların karşılıklı konuşmalarında ortaya çıkan anlam mübadeleleri olarak görür”* (Sözen, 1999: 20).

Söylem analizi ise hem yazılı metinlerde hem de sözlü bağlamlarda insanlar arasında kullanılan dilin incelenmesi anlamına gelen geniş bir ifadedir. Dil çalışmasının diğer alanları, sözcükler ve ifadeler gibi dilin tek tek bölümlerine (dilbilgisi) veya sözcükleri oluşturan parçalarına (dilbilim) odaklanabilirken, söylem analizi, bunların ötesinde bir konuşmacı ve dinleyiciyi veya bir yazar ve okuyucuyu içeren bir iletişime odaklanmaktadır (Nordquist, 2020). Bir diğer deyişle, *“Batılı bir felsefenin ürünü olarak söylem, basit olarak kullanılan dil ve dil pratiğidir ancak burada dilin kullanımına ilişkin vurgu, dilbilimin geleneksel öğeleri ile (cümle, paragraf, metin, vs) ile sınırlı olmadığına yöneliktir. Söylem, bu öğeler ile olduğu kadar sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi sosyal hayatın diğer yönleriyle de ilişkilidir”* (Sözen, 1999: 20). Dolayısıyla da söylem analizi, söylenenlerin yanı sıra bir konuşmanın bağlamını da dikkate alır; konuşmalara sosyal bağlamlarında bakar. Söylem analizinin dilin kullanıldığı sosyal ve kültürel bağlamı dikkate alması ise dilbilim ve sosyolojiyi birleştirir (Nordquist, 2020). Böylece söylem, sadece sözlü ya da yazılı bir içerik olmasının ötesinde sosyolojik dayanakları olan bir yapı olarak karşımıza çıkar.

2.1. Foucaultcu Söylem Analizi

M. Foucault, söylem analizinde iktidar ilişkilerini çözümlemenin teorik kökenini oluşturan isimdir. Foucaultcu söylem analizi, dil ve pratikler aracılığıyla ifade edilen toplumdaki iktidar ilişkilerine odaklanan ve Foucault’nun teorilerine dayanan bir söylem analizi biçimidir. Söylem fikri, Foucault’nun yapıtlarının merkezi bir unsuru olarak öne çıkmaktadır ve hatta Adams’a (2017) göre Foucaultcu söylem analizi artık kendi başına bir akademik alan oluşturmaktadır. Sözen de Foucault’tan *“hiç şüphesiz yüzyılımızın düşüncesinde bir mini devrim gerçekleştirmiş”* sosyal bilimci olarak söz etmektedir (Sözen, 1999: 17). Bilgi ve iktidar ilişkisinden yola çıkan Foucault’nun söylem çalışmalarında önemli bir yeri vardır¹².

¹¹ Uygulamalı söylem analizi çalışmalarının yer aldığı kapsamlı bir derleme için bkz. Arkonaç, 2012.

¹² Bu çalışmada Foucault’un söylem analizi teorik arka planından çok uygulaması bağlamında ele alınmıştır. Foucault’un söylem teorisi ile ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak için şu kaynağa bakılabilir: Foucault, 2014.

Foucault'u ilgilendiren söylemler, egemen söylemlerdir. Foucault'un söylem anlayışı, bilginin ve gücün söyleme için olduğu anlayışına dayanmaktadır. Şöyle ki "daha geçerli, daha tarafsız, daha objektif ya da evrensel söylemler yoktur; ancak daha güçlü söylemler vardır. Objektivite ya da evrensellik talebi bir güç ya da iktidar talebidir. Mutlak iktidar, mutlak söylemlerin iktidarındır. Evrensel söylem ise evrensel iktidar demektir" (Sözen, 1999: 17). Bir diğer deyişle, söylemler, bir toplumsal düzen içindeki iktidarın etkileriyle üretilir ve bu güç, söylemsel düzen içinde bilgi ve gerçeği meşrulaştırma ölçütlerini tanımlayan belirli kuralları ve kategorileri belirler (Adams, 2017). Foucault'un söylem teorisinde iktidar, söylemlerin içinde yer etmiştir, dışında kalması söz konusu olamaz (Purvis ve Hunt, 1993: 488). Bu eksende Foucault'a göre dil asla masum değildir. Burada masumlukla ifade edilmek istenilen, dilin tarafsız olmadığı, güç ilişkilerini ifade ettiğidir. Yani, söylemler güç ilişkilerinin ifadeleridir, bu bağlamda da güç ilişkileri ile bağlantılı pratikleri ve konumları yansıtır. Örneğin, tıbbi ya da hukuki söylem gibi söylemler kullananların bu özel alanların bilgisine hakim olması gerekir. Bu söylemlere hakimiyet, aynı zamanda hastalar ve müşteriler gibi bundan yoksun olan kişiler üzerinde kontrol gücü sağlar. Burada tıbbi ya da hukuki söylem, taraflar arasında (hasta-doktor gibi) bir güç ilişkisinin kurulmasına ve sürdürülmesine olanak sağlayan bir araca dönüşür (Layder, 2013: 137-138). Foucault'un söylem teorisi, daha çok profesyonel söylemlere odaklanır. Bu bağlamda yapısal bir söylem anlatısına sahip olan Foucault'ta profesyonel niteliği olan söylemler, kurumsallaşmış üretim alanlarından çıkarak gelişirler. Bu noktada söylemler, insanlara dayatılan ve insanları içerisine çeken özne konumlarını üretirler (Purvis ve Hunt, 1993: 489).

Foucaultcu söylem analizini ele alan çalışmalara (bkz. Buchanan, 2008; Jones, 2014) bakıldığında Willig'in (*Foucauldian Discourse Analysis*) tanımladığı analiz basamaklarına referansla ele alındığı görülmektedir. Willig'e göre Foucaultcu söylem analizinin 6 temel aşaması bulunmaktadır. Araştırma sorusu belirlendikten ve veriler toplandıktan sonra analiz aşamasında izlenmesi gereken basamaklar ise şunlardır:

1. *Söylemsel Yapılar*: Bu aşamada söylemsel nesne, yani araştırma sorusunun odaklandığı nesne ele alınır. Willig örnek olarak, araştırma sorusunun insanların aşk hakkında nasıl konuştukları olan bir araştırma için söylemsel nesneyi aşk olarak tanımlar. Birinci aşamada yapılması gereken metin içerisinde inşa edilen söylemsel nesnenin farklılaşan yollarının tanımlanmasıdır. Söylemsel nesneye referans veren tüm cümlelerin altının çizilmesi ve hem açık hem de örtük ifadelere bakılması gereklidir. Çünkü bir metin inşa edilen söylemsel nesne hakkında okuyucuya doğrudan bilgi vermeyebilir.

2. *Söylemler*: Aynı söylemsel nesne farklı yollardan inşa edilebilir. Bu nedenle ikinci aşamanın amacı, tüm metin içerisinde, söylemsel nesnenin çeşitli söylem inşalarını tespit etmektir. Örneğin, bir kanser hastasının eşi olan kadın, biyomedikal söylemi, eşinin hastalığının teşhisi süresinde psikolojik söylemi, bu hastalığı eşiyile birlikte atlatacakları konusunda ise romantik söylemi inşa eder. Bu sayede söylemsel nesne olan eşin hastalığı üç farklı söylemde ortaya konmuş olur.

3. *Eylem Yönelimi*: Üçüncü aşamanın amacı, metin içerisinde kullanılan farklı söylemsel inşalar ile neyin kazanıldığını, neyin amaçlandığını ortaya çıkarmaktır. Bu metin içerisinde kullanılan 'bu söylemin görevi ve diğer söylemlerle ilişkisi nedir?' sorusu bu aşamanın temel sorusudur. Eylem yönelimine odaklanmak, araştırmacının metin içerisinde yer alan farklı söylemsel inşaların neyi kazandırdığını daha açık bir biçimde görmesine izin verir.

4. *Konumlandırılmalar*: Bu aşamada söylemsel inşaların sunduğu özne konumlarına daha yakından bakılır. Söylemler, nesnelere ek olarak özneleri de oluşturur ve sonuç olarak, konuşmacıların alabileceği ve başkalarını içine yerleştirebileceği anlam ağları içinde konumlar sağlar. Örneğin cinsellik söylemi, erkek ve kadını toplumsallaştıkları bağlam içerisinde farklı özne konumları olarak tanımlar.

5. *Pratikler*: Bu aşamada söylem ve pratik arasındaki ilişkiye odaklanılır. Söylem analizinin bu aşaması, metinde tanımlanan söylemsel yapıların içerdiği eylem olanaklarını haritalandırır. Bu aşamada metindeki söylemsel inşalarla hangi tür eylem olanakları olduğu ortaya konulur.

6. *Öznellik*: Bu son aşamada söylem ile öznellik arasındaki ilişki araştırılır. Söylemler, dünyayı görmenin ve dünyayı yaratmanın belli yollarını mümkün kılar. Burada özne pozisyonlarını benimsemenin sonuçları ve özne deneyimleri etkileme şekilleri saptanmaya çalışılır (Willig, 2008: 115-117).

Foucault'a göre söylem analizi söz konusu söylemin hakkında konuşulduğu gerçeğini açıklamalı ve söylenenler tarafından üretilen iktidarın etkilerini analiz etmelidir. Dahası, söylem analizi, kabul edilen anlamları çözmeyi ve istikrarsızlaştırmayı ve egemen söylemlerin, iktidarın nasıl kullanılacağı ve kullanılması gerektiği sorusuna en azından eşit derecede geçerli iddialar oluşturan gerçeklikleri dışlama, marjinalleştirme ve ezme yollarını ortaya çıkarmaya çalışmalıdır (Adams, 2017).

Foucaultcu Söylem Analizine Örnek Çalışma: Foucault'nun Biyo-İktidar Perspektifinden Sağlık Haberlerinin Analizi¹³

Bilişli ve Çakmak (2019) çalışmalarında Türkiye'de öne çıkan konular olan kürtaj yasağı, 3 çocuk teşviki, sigara-alkol yasağı ve obeziteye ilişkin sağlık haberlerini Foucaultcu söylem analizi ile ele almıştır. Çalışmanın örneklemini ideolojik anlamda farklı yerlerde duran Evrensel, Sabah ve Yeni Akit gazetelerinde çıkan haberler oluşturmuştur. Çalışmanın temel çıkışı "Günümüz sağlık uygulamalarında, Foucault'nun biyo-iktidar kavramı bağlamında iktidar uygulamalarıyla sıklıkla karşılaşıldığı ana varsayımından hareketle, yayın organlarının, bu politikaları kendi ideolojileri çerçevesinde haberleştirdikleri" şeklinde belirlenmiştir.

Analiz kısmında ele alınan her kategori (kürtaj yasağı, 3 çocuk teşviki, sigara-alkol yasağı ve obezite) bir başlık olarak ele alınmıştır. Her başlığın altında ise örneklem olarak seçilen üç gazetenin konuyla ilgili yaptığı haberler analiz edilmiştir. Örneğin Sabah gazetesinin "Kürtaj 12 Eylül yasasıdır" başlıklı haberi, dönemin Sağlık Bakanı Recep Akdağ'ın, Türkiye'de kürtaj konusunun bir 12 Eylül yasası olarak darbeden sonra getirildiğini ifade eden cümleleri kapsamında ele alınmıştır. Akdağ'ın "Bütün dünyada kürtaj meselesinin geniş biçimde tartışıldığını biliyorsunuz. Elbette tartışacağız. Tartışan bir Türkiye istiyoruz. Demokratik bir ülkeye bu yakışır. Sayın Başbakanımız da ben de özellikle yaşam hakkından yanayız. Kadının seçim hakkını savunanlar da var. O zaman bu tartışma devam edecek ve bunu sağlıklı bir biçimde sonlandıracağız" şeklindeki söylemine yer verilmiştir. Yazarlar tarafından söz konusu ifade içerisinde geçen "Sayın Başbakanımız da ben de yaşam hakkından yanayız" cümlesi biyo-iktidar kavramının yaşamın sağladığı güçleri sınırlamaya değil, arttırmaya yönelik olan pozitif yapıyla örtüşmekte olarak yorumlanmıştır. Diğer gazetelerin haberlerini de inceleyen yazarlar, analizlerinin sonucunda iktidarın bireyler üzerinde tahakküm kurmasına neden olan toplumsal normların yeniden üretiminde farklı ideolojideki gazetelerin haberlerinin yönlendirici niteliklerini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda Sabah Gazetesi haberlerinde egemen ideolojik söylemlere yer veren bir gazete olarak öne çıkmaktadır. Evrensel Gazetesinin iktidar yaptırımlarına kendi sosyalist ideolojisi doğrultusunda eleştirel bakışına uygun söylemler oluşturduğu görülmüştür. Yeni Akit Gazetesinin ise muhafazakâr ideolojisine hizmet eden söylemleri kullandığı tespit edilmiştir.

2.2. Eleştirel Söylem Analizi

Eleştirel Söylem Analizi (ESA)'nin teorik arka planı Marxizm, Frankfurt Ekolü, Habermas gibi eleştirel sosyal bilim geleneğine dayandırılmaktadır. ESA, teori, metodoloji ve önem verme eğiliminde oldukları araştırma konularının türü bakımından farklılık gösteren, söylemin sosyal analizine yönelik çeşitli yaklaşımları kapsamaktadır (Fairclough, 2012: 452). ESA genel olarak cümle seviyesinin ötesinde dil kullanımını ve ayrıca görseller ve sesler gibi diğer anlam oluşturma biçimlerini araştırır ve bunları toplumun (yeniden) üretilmesinde göz ardı edilemez unsurlar olarak görür. ESA, söylemlerin içinde buldukları sosyal koşullara meydan okur (Wodak, 2015: 1). ESA, sosyal ve politik bağlamda metin ve konuşma yoluyla sosyal gücü kötüye kullanmanın, egemenliğin ve eşitsizliğin nasıl ortaya çıktığını, yeniden üretildiğini ve direnişini inceleyen analitik bir söylem araştırması türüdür. ESA'da yeniden üretim, kurumlar, sosyal yapı ve sosyal düzen gibi bilindik kavramların yanında *ideoloji, güç, egemenlik, hegemonya, sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk, ayrımcılık, çıkar* gibi geniş bir yelpazeye yayılan kavramlar da yer almaktadır (van Dijk, 2001: 352-354). ESA'nın temel isimleri olan van Dijk, Wodak, Fairclough gibi isimlerin çalışmalarına bakıldığında ESA'nın 8 temel ilke ekseninde ele alındığı görülmektedir. Bu ilkeler şunlardır:

13 Bilişli ve Çakmak, 2019. Foucault'nun biyo-iktidar kavramını temel alarak Foucaultcu söylem analizi yapan bir başka çalışma için bkz. Kalan, 2014. Kalan, çalışmada dünya çapında moda ve yaşam tarzı dergisi olan ve uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan bir dergi olarak nitelendirildiği Vouge Dergisi ve web sayfalarını Foucault'un söylem analiziyle incelemiştir. Biyopolitika mekanizmalarından biri olarak ele alınan modayı Foucaultcu bir yaklaşımla anlamayı amaçlayan çalışmanın sonucunda moda üzerinden bedeni şekillendirici bir söylemin oluşturulduğu saptanmıştır.

1. *Eleştirel söylem analizi, sosyal sorunları ele alır:* ESA, sosyal süreç ve problemlerin dilbilim ve göstergebilimsel analizidir. Analiz, kullanılan dile ve kullanımına değil, sosyo-kültürel süreçler ve sosyal yapıların dilbilimsel özelliklerine de odaklanır.

2. *Güç ilişkileri söylemseldir:* ESA'ya göre özellikle çağdaş toplumlarda toplumsal güç ilişkilerinin kaynağını söylemler oluşturur. Bir diğer deyişle toplumsal güç ilişkilerinin doğası önemli ölçüde söyleme dayalıdır.

3. *Söylem, toplum ve kültürü inşa eder:* Söylem, toplum ve kültür arasında karşılıklı bir belirlenim ilişkisi vardır. Bu ilişkide söylem toplum ve kültürü, toplum ve kültür de söylemi belirler. Bu, söylemin, toplumun ve kültürün yeniden üretilmesi ve dönüştürülmesi sürecindeki gücüne işaret eder.

4. *Söylem ideolojik olarak çalışır*¹⁴: İdeolojiler genellikle söylem yoluyla üretilir. İdeolojilerin nasıl üretildiğini anlamak için metinleri incelemek yeterli değildir; söylemsel pratik (metinlerin nasıl yorumlandığı, kabul edildiği ve hangi sosyal etkilere sahip oldukları) de dikkate alınmalıdır. Burada ESA'ya göre tüm söylem biçimlerinin ideolojik olmadığını da belirtmek gerekir.

5. *Söylem tarihseldir:* Söylem, belli bir tarihsel bağlam içerisinde şekillenir ve bağlamı değerlendirilmeden anlaşılabilir. Bağlam daima tarihseldir. Söylemler her zaman kendisiyle eş zamanlı, kendisinden sonra veya kendisinden daha önce üretilmiş başka söylemlerle bağlantılıdır.

6. *Metin ve toplum arasında dolaylı bir ilişki vardır:* Bu nedenle ESA, bir yandan sosyokültürel süreçler ve yapılar arasında bağlantılar kurarken, diğer yandan metinlerin özellikleri ile ilgilenir. ESA, bu ilişkiyi basitçe deterministik olarak almaz, ancak bir arabuluculuk fikrini çağırır.

7. *Söylem analizi yorumlayıcı ve açıklayıcıdır:* Bu yönüyle ESA metin analizinin ötesine geçer. Bu yorumlar ve açıklamalar dinamik ve açıktır ve yeni okumalardan ve yeni bağlamsal bilgilerden etkilenebilir.

8. *Söylem bir sosyal eylem biçimidir:* ESA'nın bakış açısından söylem, bir sosyal eylem biçimidir. ESA'nın temel amacı örtük olan şeyleri ve güç ilişkilerini ortaya çıkarmaktır. ESA, sosyal konulara duyarlı bir bilimsel paradigmadır. İletişimsel ve sosyo-politik uygulamalarda değişiklik meydana getirmeye çalışır (Fairclough ve Wodak, 1997).

ESA, söylem araştırmalarındaki diğer pek çok "yaklaşımın" altında bir yön, okul veya uzmanlaşma değildir. Aksine, tüm alan boyunca farklı bir kuramlaştırma, analiz ve uygulama "modu" veya "perspektifi" sunmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle ESA kesin ve apaçık bir araştırma deseni olmadığından, tek bir teorik çerçeveye ve yöntem anlayışına sahip değildir. ESA'nın teorik ve metodolojik olarak oldukça çeşitli birçok türünden söz edilebilir (Wodak, 1999: 186; van Dijk, 2001: 353). Bal (2013) Fairclough'ın yaklaşımı, van Dijk'in sosyobilimsel yaklaşımı, Wodak'ın söylem-tarih yaklaşımı, Hodge, Kress ve van Leeuwen'in sosyal semiyotiği, Fransız yapısalcı söylem çözümlemesi, okuma çözümlemesi ve Duisburg Okulu yaklaşımı gibi birçok ESA yaklaşımı örneği vermektedir (Bal, 2013: 300). Bu makalede tüm yaklaşımlara ayrı ayrı değinmek olanaklı olmadığından en çok kullanılan yaklaşım olan van Dijk'in yaklaşımına yer verilmesi tercih edilmiştir¹⁵.

2.2.1 Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Çalışmaları

Son yıllarda söylem analizi çalışmaları ağırlıklı olarak eleştirel söylem analizi (ESA) olarak adlandırılmakta ve V. van Dijk'ya dayandırılmaktadır. Ona göre söylem, ideolojilerin yeniden üretiminde çok önemli bir etkiye sahiptir ve söylemin yeniden inşa edildiği alan günlük ifadelerdir (van Dijk, 2003: 13). van Dijk her söylemin ideolojik olmadığını belirtmekle birlikte, ideolojik nitelikte olan söylemlerin gündelik yaşama nasıl indiğini ele almaktadır. O, şu sorulara cevap aramaktadır: İdeolojiler günlük konu ve konuşmalarımızı nasıl etkiler? İdeolojik söylemi nasıl anlamalıyız? Toplumsal alanda ideolojinin yeniden üretiminde söylem nasıl bir rol oynar?. van Dijk söylemi çok boyutlu bir alan olarak görmekte ve toplumsal alanın ideolojik söylemsel yapılar ile kuşatıldığına dikkat çekmektedir. Gündelik yaşam içerisinde ideolojilerin yeniden üretilmesinin aile ve arkadaş çevresi gibi

¹⁴ ESA için söylem ve ideoloji arasındaki ilişki merkezi bir roledir. Bu konuda van Dijk, Mills, Fairclough, Hall gibi temel isimlerin yer aldığı şu kaynak daha kapsamlı bilgi için oldukça yararlı olacaktır: Çoban ve Özarslan, 2003.

¹⁵ Wodak'ın derlemiş olduğu şu çalışmada Eleştirel Söylem Analizinin farklı türleri ile ilgili teorik ve metodolojik tartışmalar yer almaktadır. Ayrıca kitapta yapılmış birçok uygulamalı çalışma da bulunmaktadır. Bkz. Wodak, 2013.

ortamlarda öğrenildikten sonra televizyonlardan, okuldaki kitaplardan, reklamlardan, gazetelerden ya da yapılan günlük konuşmalardan öğrenildiğini ifade etmektedir.

van Dijk söylemin ideoloji¹⁶ ile olan ilişkisini değerlendirirken insan zihnini şekillendirmesi bağlamında ideolojinin bilişsel yönüne vurgu yapsa da, ona göre ideolojiler esas itibarıyla toplumsaldır. Burada da biliş, toplumsal biliş, toplumsal bellek ve bir grubun üyeleri olarak toplumsal temsiller ile ilgilidir. Bir başka ifadeyle ideolojiler, sadece bireyler tarafından edinilip öğrenilmez, aynı zamanda bir grup insan tarafından toplumsal olarak öğrenilir ve kolektif bir şekilde temsil edilir (van Dijk, 2003: 41). Kolektif bir yapı olarak söylem yapıları ise “toplumdaki egemenlik ve iktidar ilişkilerini sergiler, meşrulaştırır ve yeniden üretir” (Van Dijk, 2001: 353). Ancak bu söylemsel meşrulaştırma ve yeniden üretim biçimi her zaman açık-seçik olmayabilir. “Kimi zaman dolaylı, sezdirmeli, üstü kapalı bir biçimde, tonlama, duraksama veya bir zamir kullanmak gibi söylemin daha az belirgin yapılarında da meydana gelebilir”. Dolayısıyla oldukça karmaşık bir yapı olan söylem, ideolojik olarak pek çok farklı şekilde ifade edilebilir. Bu nedenle ideolojiyi metin ve konuşmada bulmamızı sağlayacak bir yöntem ihtiyacı vardır. van Dijk bu yöntemin genel stratejisini, konuşma ya da metinde yer alan ‘onlar-biz’ ayrımı, yani ‘iç grup-dış grup’ ayrımı ve bu toplumsal kimliklere ilişkin tutumlar ekseninde tanımlar. Bu genel strateji, bizim hakkımızda olumlu şeyler vurgulanırken, onlar hakkında olumsuz şeylerin vurgulanmasına, bizim hakkımızda olumsuz şeyler vurgulanmazken, onlar hakkında olumlu şeylerin vurgulanmamasına karşılık gelmektedir (van Dijk, 2003: 57).

van Dijk’a göre ideolojinin söylemde yer alma biçimlerinin birtakım *göstergeleri* bulunmaktadır. Bu göstergeler ekseninde konuşma ya da metin, anlam, biçim (sözcük ve cümlelerin kullanımı), eylem ve etkileşim boyutlarıyla incelenebilir. Bu ekseninde van Dijk’ın eleştirel söylem çözümlemesi yapılırken şu noktalar göz önünde bulundurulmalıdır:

- *Anlam*: Bir sözel ya da sözel olmayan iletişim biçiminde gizlenmiş olan ideolojik yapının en dolaysız kendini gösterdiği alan söylemin anlamıdır. Ancak burada anlamdan kastedilen yalnızca kelime ve cümlelerin ne anlama geldiği değildir. Bu noktada anlamı, söz edilen konu ya da temalar gibi küresel anlamları bağlamında da düşünmek gerekir. Başka bir deyişle, anlam söylemin ne ile ‘ilgili’ olduğudur.

- *Geleneksel temalar*: Standartlaşmış ve toplumsal alana mâl edilmiş, basmakalıp yapılar olarak kullanılabilen araçlardır. Örneğin göç karşıtı resmi söylemde yeri olan ‘göçmenler, bizim halkımız için bir yüküdür’ söylemi ya da ‘bazı göçmenlerin Batı kültürü için tehdit olması’ geleneksel temalardandır.

- *İmalar ve önvarsayımlar*: Bilgiyi ifade etme ideolojik olarak bağımsız olmadığından, verilen bilginin yanlı olarak ifade edilebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

- *Aktörler*: İdeolojik söylem, biz-onlar ayrımına dayandığından aktörlerin ileri bir çözümlemesi gereklidir. Özel ya da genel olarak, isimleri, grupları, meslekleri ya da işlevleri, kişisel ya da kişisel olmayan roller gibi birçok kılıka karşımıza çıkabilirler.

- *Karşıtlık*: İdeolojilerin ortaya çıkma biçiminde çoğunlukla iki veya daha fazla grubun çıkar çatışmasının rolü vardır. Bu gruplar arasındaki toplumsal mücadele veya rekabet, ideolojik yapılanmayı besleyici bir etkiye sahiptir. Bunun söyleme yansımaları biz-onlar ayrımında olduğu gibi çeşitli kutuplaşma biçimlerine işaret eder. Göçmen işçiler örneğinde, ‘biz çok çalışıyoruz, onlar tembel’ söyleminde olduğu gibi.

- *Tanım düzeyi*: Bir olay hakkında çok ya da yetersiz bilgi/ayrıntı vermek ya da olayı biraz soyut, genel ya da özel düzeyde tanımlamak gözden geçirilmesi gereken bir başka noktadır.

- *Örnekler ve açıklamalar*: Olayların ele alınışında verilen örnekler ve açıklamalar işlevsel olarak kanıt sunabildiği için çoğunlukla daha önce ifade edilen önermeyi desteklemeye yarar. Bu nedenle incelenmeleri gerekir.

- *Yadsıma ifadeleri*: Her türlü önyargılı söylemin en tipik örneği sözde olumsuzlamadır. “X’e karşı değilim ama, ...” şeklinde olan bir cümlenin devamı ötekiler hakkında çok olumsuz şeyler söyler. Bu sayede yazar/konuşan

¹⁶ Bu çalışmada van Dijk’ın eleştirel söylem analizi teorik arka planından çok uygulaması bağlamında ele alınmıştır. Van Dijk’ın eleştirel söylem teorisi ve ideolojiye ilişkin kapsamlı tartışmaları ile ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak için şu kaynağa bakılabilir: van Dijk, 2003. Ayrıca, Arkonaç (2012)’in hazırladığı derleme kitapta van Dijk’ın eleştirel söylem analizi ile yapılmış birçok uygulamalı çalışma bulunmaktadır.

kendini sunarken saygınlığını korumaya çalışır. Örneğin; sözde kabul etme: ‘çok akıllı olabilirler, ama...’; ya da sözde empati: ‘sorunları olabilir, ama...’ gibi. Yine sözde özür: ‘Özür dilerim, ama...’ ya da sözde çaba gösterme: ‘elimizden gelen her şeyi yapıyoruz, ama...’ gibi. Benzer biçimde aktarım: ‘benim onlarla bir sorunum yok, ama...’ örneğinde olduğu gibi. Yine tersine döndürme örneğinde ‘ayrımcılığa uğrayan onlar değil, biziz!’ türü ifadeler yadsımadır.

• Önerme/cümle yapıları: Önermelerin yüklemelerinin olumlu ya da olumsuz olması önemlidir. Bunun yanı sıra, kiplik denilen “...ması/mesi gereklidir,” “...ması/mesi olasıdır” ya da “...duğu/diği biliniyor” gibi cümle yapıları, dünyayı ya da dünyadaki olayları temsil etme şekline karşılık gelmesi bakımından ele alınmalıdır. Yine sözcük sırası, etken ve edilgen cümleler gibi söylemi ortaya koyan göstergeler vardır. Sözcüklerin cümle içindeki yeri, cümleden atılması gibi işlemlerle önemsiz gibi gösterilebilir.

• *Retorik*: Ses yinelemeleri, metaforlar, benzetmeler, ironiler, örtmeceler ve karşı anlatım gibi öğeler de değerlendirmeye alınmalıdır. Burada bu biçem figürlerinin hangi ideolojik göndermelere sahip olduğunu anlamak önemlidir.

• *Resmi yapılar*: Anlamın ötesinde metin veya konuşmanın ideolojiler tarafından etkilenmesine karşılık gelir. Bir yan cümle, cümlenin biçimi, tartışmanın şekli, haber öyküsünün sırası, manşetin büyüklüğü gibi göstergelerle anlaşılabilir. Biçimlerin aslında anlamları yoktur, ancak anlam ya da etkileşimle birlikte işlevsel hale gelir.

• *Söylem biçimleri*: Metin için önemli olan vurgunun metin başında ya da sonunda yapılması, böylece metnin söylemsel açıdan denetlenmesi durumudur. Gazete haberlerinde manşetin yeri, büyüklüğü, önce mi sonra mı yer aldığı gibi göstergelerle anlaşılabilir.

• *Dolaylı konuşma/anlaşılmazlık*: Berraklık ve belirsizliğin yönetimidir. Bir sorunun doğru cevabı bilinmiyorsa kaçamak ya da muğlak cevaplar da verilebilir. Ya da söylem döndürülüp dolaştırılarak, bulanıklaştırılarak ifade edilebilir. Özellikle politik söylemde kullanılır (van Dijk, 2003: 58-71).

van Dijk’a göre söylem; (1) anlam, (2) biçim ve (3) eylem ve etkileşim olmak üzere üç boyutludur. Bu eksenle “*eleştirel söylem çözümlemesinin amacı, sadece toplumsal yapı içerisindeki ‘güç-iktidar’ ilişkilerini gözlemlemek, tanımlamak ve açıklamak değil, bu yapıların etkililiğini açığa çıkartmak ve değişim sürecine olan katkısını ortaya koymaktır*”. Bu tür araştırmalarda, eleştirel söylem analistleri açık bir pozisyon alırlar ve bu nedenle sosyal eşitsizliği anlamak, açığa çıkarmak ve nihayetinde direnmek isterler (van Dijk, 1993: 252-253; van Dijk, 2001: 352). Burada van Dijk bu toplumsal eşitsizlik ve güç ilişkilerinin her gün yeniden üretilmesinde medya ve dolayısıyla haberlere büyük önem atfetmektedir. Ona göre modern toplumun en etkili ideolojik kurumlarından biri kitle iletişim araçlarıdır ve haberler, var olan güç ilişkilerini her gün yeniden üreten ve topluma sunan bir role sahiptir. Van Dijk’ın söylem analizi modellemesi, haberin yapısını ve ideolojik sunumunu sistematik bir biçimde inceleme ve ortaya koyma olanağı sağladığından en sık kullanılan modelleme olarak öne çıkmaktadır.

***van Dijkçı Söylem Analizine Örnek Çalışma 1: Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi: Gökkuşuğu Derneği’nce Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi*¹⁷**

Doruk (2013) çalışmasında 6 Ağustos 2006 tarihinde Bursa’da LGBTT bireyleri temsil eden Gökkuşuğu Derneği’nce yapılması planlanan yürüyüşün Bursaspor taraftarı bir grup tarafından engellenmesi ile ilgili haberleri van Dijk’ın eleştirel söylem çözümlemesi modeli çerçevesinde ele almıştır. Çalışmasında olayın yaşandığı günün ertesi gün olan 7 Ağustos 2006 tarihi esas alınarak, 13 gazetenin haberleri taranmıştır. Tarama kapsamında Bugün, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Radikal, Sabah, Vatan ve Zaman gazeteleri olayı haber olarak sunarken, Vakit, Akşam, Güneş ve Evrensel gibi gazetelerde ise olaya hiç yer verilmediği saptanmıştır. Doruk bu durumu, LGBTT bireylerin yaşadıkları hak ihlallerinin toplumun belli kesimleri tarafından göz ardı edildiği şeklinde yorumlamıştır.

Haber metinlerini makro ve mikro bağlamlarda inceleyen yazar makro bağlamda başlıklar, haber girişleri, ana olay, haber kaynakları, ardalan ve bağlam bilgisi, olayın taraflarının yorumları/değerlendirmeleri, fotoğraflar gibi

¹⁷ Doruk, 2013. Arkonaç (2012)’in hazırlamış olduğu derleme kitapta içerisinde de van Dijkçı eleştirel söylem analizi ile yapılmış birçok uygulamalı çalışma bulunmaktadır. Bkz. Arkonaç, 2012. Bu çalışmalar içerisinde Şah (2012)’in *Kan’ın Metalaşması* adlı çalışması, haber ya da bir yazılı metnin analizini yapmayıp, bir afiş analizi yapmış olması yönüyle farklılaşmaktadır. Şah, Kızılay’ın kan toplama kampanyaları kapsamında hazırlamış olduğu “Bu Kan Seni Unutur mu?” başlıklı afişin van Dijkçı bir çözümlemesini gerçekleştirmiştir.

öğeleri değerlendirmiştir. Mikro yapı bağlamında ise bölgesel uyum, sözcük seçimleri ve retorik çözümlenmeleri yapmış, cümlelerin basit/karmaşık, etken/edilgen olma gibi yapısal özelliklerini incelemiştir. Doruk ilk olarak gazetelerin olaya kaçınıcı sayfalarında, nerede (gündem bölümü, Türkiye bölümü vb.), ne kadar büyüklükte (1 sayfa, küçük bir kesit vb.) ve nasıl (fotoğraflı vb.) yer verdiklerini saptamıştır. Sonrasında tüm gazetelerin olayı hangi başlıkla verdiklerini incelemiştir. Yazar, genel olarak tüm başlıklarda olayın nerede, ne zaman ve kimler arasında yaşandığına ilişkin bilgilerin tam olarak verilmediğini ve genelleştirmeler yapılarak okuyucuyu belli bir görüş çerçevesinde yönlendirdiğini tespit etmiştir. Sonraki aşamada haber girişlerini değerlendiren Doruk, Sabah gazetesi dışındaki tüm gazetelerde olayın nerede, ne zaman ve kimler arasında yaşandığına ilişkin bilgilerin tam olarak verilmediğini ortaya koymuştur.

Doruk, bir sonraki aşamada haberleri kullanılan fotoğraflar bakımından (kaç fotoğraf kullanıldığı, ne tür fotoğraflar olduğu vb.) ele almış, haberlerde oluşturulmaya çalışılan temayı destekler nitelikte görseller kullanıldığını tespit etmiştir. Çalışmada, haberin anlamına da bakılmış ve Türkiye’de eşcinselliğin toplumun kabul edebileceği bir şey olmadığı, LGBTT’lerin haklarını aramaya kalktıklarında halk tarafından karşı çıkılacağı ve kolluk güçlerinin bile buna engel olamayacağı anlamı çıkarılmıştır. Haberler bağlam ve araldan ekseninde de incelenmiş ve okuyucuya olayların neden yaşandığına (yürüyüş neden düzenlendi, derneğin temsili nedir, Bursasporlu grubun yürüyüşü önceden planlaması vb.) dair bilgi verilmediği anlaşılmıştır. Doruk bu durumu *haberlerin okuyucunun kendi bakış açısını geliştirmeye fırsat tanıyacak bir bağlamda sunulmadığı şeklinde yorumlamıştır.*

Çalışmada üzerinde durulan bir başka konu, aktörlerin sunumudur. Haberlerde olayın tarafları eşcinseller ve Bursasporlu taraftarlar/sporseverler olarak sunulmuş, polis ve valilik gibi devletin organları taraf gösterilmemeye çalışılmıştır. Olayın gerçekleşme biçiminde tarafların durumlarının cümle yapılarına yansımalarının da analiz edildiği çalışmada, LGBTT bireylerin edilgen (yürüyemeyen, esir edilen), Bursaspor taraftarlarının ise etken (yürümelerine engel olan) yapıyla verildiği anlaşılmıştır.

Sözcük seçimleri açısından bakıldığında ise analizde yürüyüşe katılan herkesin eşcinsel olarak tanımlandığı, zaman zaman da nefret söylemi bağlamında ve küçümseyici sözlerle ‘dönme, ibne ve kıro’ gibi hakaret içerikli sözcüklere yer verilmesi saptanmıştır. Doruk’a göre bu ifadeler her ne kadar Bursaspor taraftarının dilinden aktarılmış olsa da, haberde yer verilmesi aracılığıyla ideolojik yeniden üretime katkı sağlamıştır.

Doruk çalışma kapsamında yürüyüşün öncesinde yürüyüş karşıtı kesimlerin basın açıklaması yaptıkları ve tehdit içerikli konuşmalar gerçekleştirdiği bilgilerine de yer vermiştir. Van Dijk’ın eleştirel söylem analizinin uygulandığı bu çalışmada, yazılı basının ‘eşcinselliğin toplumsal normlara uygun olmadığı, farklı cinsel yönelimlerin toplumun kabul edebileceği bir gerçekliğe karşılık gelmediği, bu gibi yönelimlere toplumda şiddetle karşılık verilebileceği düşüncesini pekiştirdiği’ tespit edilmiştir. Sonuç olarak, gazete haberlerinin toplumsal cinsiyet normlarının cinsiyetçi söylemi üzerinden egemen ideolojinin yeniden üretimine katkı sağladığı anlaşılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bilimsel çalışmalarda araştırma teknikleri araştırma verilerini analiz etmenin önemli araçlarıdır. Bu makale kapsamında iki analiz tekniği ele alınmıştır. İlki içerik analizi ve ikincisi de söylem analizidir. Günümüz dijital dünyasında eski ve yeni medyanın yaygın kullanımının artması, araştırmalarda metin analizi türleri olan söylem ve içerik analizinin yoğun kullanımına olanak tanımaktadır. Neredeyse her alanda ve sosyal bilimlerde kullanımı yaygınlaşan iletişim araçlarının analizinde kaydedilmiş metin analizi olarak da ifade edilen içerik analizi tekniği artık hem nicel hem de nitel araştırmalarda daha fazla tercih edilir hale gelmiştir. Bu araştırma ve analiz tekniği, kitap, dergi, mektup, her tür kanun metni dahil tüm yazılı metin ya da yazıyla aktarılmış her türlü sözel anlatımlı radyo, televizyon internet, sosyal medya mesajları, v-logların yanında, fotoğraflar ve çizimler gibi görsel öğelerin analizine de olanak tanır. Kullanım alanı sadece medya çalışmalarında değil, sosyoloji, psikoloji, işletme, tarih, siyaset bilimi ve kamu yönetimi gibi pek çok alanda araştırmacıların yararlandığı bir teknik olmuştur. Benzer biçimde, tekniğin yaygın kullanımı her iki araştırma yönteminin kullanıma uygun olmasından da kaynaklanmaktadır. Hem nicel hem de nitel içerik analizinde beş temel adım vardır. Bu adımlar her iki teknik için de geçerli olmakla birlikte, nicelde sayısal işlemler, nitelde ise bağlamsal nitelik ön plandadır. Her iki yöntemdeki kullanılış, analiz edilecek içeriğin seçilmesi ve araştırma sorusuna göre analiz edilecek metinlerin belirlenmesiyle başlar. Analiz birimleri oluşturulur. Nicel içerik analizinde bu değişkenler bağlamında kelime sayısı ve sıklığı

üzerinden birimlerin belirlenmesi yapılırken, nitelde kategorilerin tanımlanması sürecini kodlama izler. Kodlama için bir dizi kural geliştirilirken, nicel yöntemi benimseyen araştırmacılar değişkenlerini araştırma soruları ya da hipotezler doğrultusunda belirler. Nitel yöntemi benimseyenler ise, metindeki açık veya gizli olabilecek anlamları, temaları ve kalıpları belirleyerek sonraki aşamalara geçerler. İçerik analizi tekniğinin her iki yönetime izin veren gelişimi, bazı araştırmacıların her iki tekniği aynı araştırmada karma yöntemde, birlikte kullanıma da olanak tanımıştır. Karma yöntemi benimseyen araştırmacılar için ele alınan olgu ve olayları/metinleri/ifadeleri açıklama ve bağlamları hakkında yorum yapabilme olanağı sağlamanın, son yıllarda karma yöntemin daha sıklıkla benimsenmesine yol açtığı da gözlemlenmektedir.

Benzer biçimde 1940'lı yıllarda sosyoloji alanında başlayan, 1960 ve 1970'li yıllardan itibaren adına bilgi çağı toplumu denilen toplumu anlamak için geliştirilen söylem analizi tekniği, günümüz dijital toplumunu anlamak için de önemli bir araştırma ve analiz aracıdır. Her tür yazılı ve sözlü materyalin analizini içeren söylem analizi, içerik analizinden farklı olarak bağlama ve ideolojik analize odaklandığından, bir nitel araştırma yöntemi tekniği olarak geliş(tiril)miştir. Söylem analizi, bir konuşmacı ve dinleyiciyi veya bir yazar ve okuyucuyu içeren bir iletişime odaklanır. Literatürde yaygın söylem analizi tekniği olarak ise iki teknik ele alınmaktadır. İlki söylem analizinin kurucusu olarak da kabul edilen Foucault'un analiz tekniğidir. Diğeri de iletişim alanının öncülerinden olan van Dijk'a aittir. Foucaultcu söylem analizi, söylemin iktidar bağlamına odaklanır ve söylemdeki bilgi ve iktidarın arkeolojisini hedefler. Dilin güç ilişkilerini yansıtan bir araç olarak işlev gördüğüne dikkat çeken Foucault, söylemi söyleyenin niteliğinin ve güç ilişkilerinin analizine odaklanır. Söylem analizi, metin ile toplum arasındaki bir aracı olarak güç ilişkilerini analiz ederken, söylemler ve bağlamlar aracılığıyla sosyal deneyimlerin inşasının anlaşılmasını olanaklı hale getirir. Yine metodolojik olarak, dili incelemek kurumsal söylemler ile günlük yaşam dünyasındaki ilişkinin analizini sağlar. Bu nedenle Foucaultcu analizde söylemsel nesnenin inşası özne pozisyonları, özellikle biyo-iktidar ilişkileri ve deneyimler üzerinden ele alınır. Türkiye'de de Foucaultcu söylem analizi tekniği son yıllarda oldukça yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle iktidar ve iktidarın kurumsallaşma biçimlerinin sokak çocukları, işçi çocuklar, bağımlılar, yaşlılar, engelliler, göçmenler, şiddet gören kadınlar ve eşcinsel bireyler ve gruplar gibi kırılgan ya da dezavantajlı gruplar üzerindeki tahakküm ilişkileri gibi konularda çeşitli sosyal bilim alanlarında nitel araştırma yöntemi için bir teknik olarak kullanımı yaygınlaşmıştır.

Söylem analizinin ikinci türü olan van Dijkçı söylem analizi de, özellikle medya çalışmaları başta olmak üzere pek çok alanda eleştirel analiz tekniği olarak ele alınan bir diğer söylem analizi türüdür. Dilin ideolojik belirlemelerinin analizinde ele alınan 'anlam, biçim, eylem ve etkileşim' olmak üzere üç boyutlu olarak sosyal eşitsizliklerin dil üzerinden nasıl kurulduğunu analiz etmeyi amaçlan van Dijkçı analiz, günümüz toplumlarının en etkili ideolojik kurumlarından olan iletişim araçlarındaki söyleme odaklanır. Var olan güç ilişkilerinin yeniden nasıl üretildiğini anlamaya olanak sağlar ve demokratik bir toplumun dille üretilen söyleminin yeniden nasıl dönüştürülebileceğine de ışık tutar. Ancak her iki söylem analizi biçiminde de odak, aslında belirli bir yapı içinde oluşan söylemin gündelik yaşamda eylemler aracılığıyla, yani sosyal etkileşimleri içeren karmaşık ilişkiler içinde nasıl anlaşılabiliridir. Yoksa kişisel anlatıların sığılığı içinde ele alınırsa kişiselleştirme tehlikesini içerebilir. Sonuç olarak; her iki analiz tekniği de dil ve yazılı hale getirilmiş her tür metin (kimi zaman da görsel) üzerinden olgu ve olayları ve dolayısıyla toplumu ve toplumsal eylem biçimlerini anlamaya olanak tanır. Ancak araştırmacılar araştırma tekniğinin dayandığı yöntemin temel ilkelerinin yanında, içerik ve söylem analizinin kendi içinde sağladığı olanak ve sınırlılıkları bilmek, anlamak ve uygulamak gerektiğini de unutmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Adams, R. (2017). *Michel Foucault: Discourse, Critical Legal Thinking*, <https://criticallegalthinking.com/2017/11/17/michel-foucault-discourse/> (23.09.2020).
- Alikılıç, Ö. ve Baş, Ş. (2019). "Dijital Feminizm: Hashtag'in Cinsiyeti", *Fe Dergi*, 11, 1, s. 89-111.
- Arkonacı, S. (2012). *Söylem Çalışmaları*, (Ed. S. Arkonacı), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Bal, H. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi, Teoriler ve Örnek Çalışmalar*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Bilişli, Y. ve Çakmak, F. (2019). "Foucault'nun Biyo-İktidar Perspektifinden Sağlık Haberlerinin Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 35, s. 323-339.
- Buchanan, J. (2008). "Using Foucauldian Critical Discourse Analysis as a Methodology in Marketing", *Australia and New Zealand Marketing Academy Conference 2008: Marketing: Shifting the Focus from Mainstream to Offbeat* (1-3 December), Sydney.
- Çebi, M. S. (2003). *İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi*, Alternatif Yayınları, İstanbul.
- Çoban, B. ve Özaraslan, Z. (2003). *Söylem ve İdeoloji*, (Haz. B. Çoban ve Z. Özaraslan), Su Yayınları, İstanbul.
- Doruk, Ö. (2013). "Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi: Gökkuşuğu Derneği'nce Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2/1, s. 106-132.
- Fairclough, N. ve Wodak, R. (1997). "Critical Discourse Analysis", in *Discourse As Social Interaction, Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, (Ed. T. A. van Dijk), Sage Publications, London.
- Fairclough, N. Mulderrring, J. ve Wodak, R. (2011). "Critical Discourse Analysis", in *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, (Ed. T. A. van Dijk), Sage Publications, London.
- Fairclough, N. (2012). "Critical Discourse Analysis", *International Advances in Engineering and Technology (IAET)*, Vol.7, s. 452-487.
- Fanh Hisieh, H. ve Shannon, S. E. (2005). "Three Approaches to Qualitative Content Analysis", *Qualitative Health Research*, 15/9, s. 1277-1288.
- Foucault, F. (2014). *Bilginin Arkeolojisi*, 2. Baskı, (Çev. Veli Urhan), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Jones, S. (2014). 'Think Before You Tweet': A Foucauldian Discourse Analysis of the Constructions of Female Alcohol Consumption on Twitter, <https://e-space.mmu.ac.uk/576586/1/Saskia%20JONES.pdf>, (24.09.2020).
- Girgin Büyükbayraktar, Ç. (2018). "Kadınların Günlük Hayattaki İletişim Engelleri: Nitel Bir Çalışma", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 29, s. 141 – 160.
- Gönç Şavran, T. (2018). "Nicel ve Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri", içinde *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2641, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1609.
- Gümüšoğlu, F. (2016). *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet: 1928'den Günümüze*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Kahya Nizam, Ö. (2019). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Deneyiminde Milliyetçilik Söyleminin Yeniden İnşası: İzmir'deki Suriyeliler Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Songül Sallan Gül, Isparta, Aralık 2019.
- Kahya Nizam, Ö. (2020). *Sosyolojide Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Araştırma*, iç. Sosyolojiye Giriş, (Ed. Songül Sallan Gül), Kaf Kitap Kafe Yayınları, Denizli.
- Kalan, Ö. (2014). "Foucault'un Biyopolitika Kavramı Bağlamında Moda ve Beden: Vouge Dergisi Üzerinden Bir Söylem Analizi", *Selçuk İletişim*, 8/3, s. 140-162
- Layder, D. (2013). *Sosyal Teoriye Giriş*, (Çev. Ü. Tatlıcan), Küre Yayınları, İstanbul.
- Lieblich, A., Mashiach, R.T. ve Zilber, T. (1998). *Narrative Research, Applied Socail Research Methods Series*, C. 47, Sage Publications, California.
- Mayring, P. (2011). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş Nitel Düşünce İçin Bir Rehber*, (Çev. A. Gümüş ve M. S. Durgun), Bilgesu Yayıncılık, Ankara.

- Mutlu, S. (2014). "Atatürk'ün Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30/90, s. 83-114.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, (1-2 Cilt)*, (Çev. S. Özge), 5. Basım, İstanbul Yayın Odası.
- Nordquist, R. (2020). "Understanding the Use of Language Through Discourse Analysis", *ThoughtCo*, Aug. 26, [thoughtco.com/discourse-analysis-or-da-1690462](https://www.thoughtco.com/discourse-analysis-or-da-1690462).
- Purvis, T. ve Hunt, A. (1993). "Discourse, Ideology, Discourse, Ideology, Discourse, Ideology...", *The British Journal of Sociology*, 44/3, s. 473-499.
- Riffe, D., Lacy, S. ve Fico, F. G. (2005). *Analyzing Media Messages, Using Quantitative Content Analysis in Research*, Second Edition, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Mahwah, New Jersey ve London.
- Sallan Gül, S. ve Altındal, Y. (2015). "Medyada Kadın Cinayeti Haberlerindeki Cinsiyetçi İzler: Radikal Gazetesi", *Akdeniz İletişim Dergisi*, 24, s. 168-188.
- Sözen, E. (1999). *Söylem. Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Şah, U. (2012). "Kan'ın Metalaşması", içinde *Söylem Çalışmaları*, (Ed. S. Arkonaç), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Stemler, S. (2000). "An Overview of Content Analysis", *Practical Assessment, Research and Evaluation*, 7/7, s. 1-7.
- Taşkaya M. (2009). "1980'lerden 2000'lere Türk Sinemasında Ürün Yerleştirme Uygulamalarında Görülen Nicel Değişim", *Gazi Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, s.103-132.
- van Dijk, A. T. (2001). "Critical Discourse Analysis", içinde *The Handbook of Discourse Analysis* (Ed. D. Tannen, H. E. Hamilton ve D. Schiffrin), First Edition, Blackwell Publishers, Oxford, UK.
- van Dijk, A. T. (1993). "Principles of Critical Discourse Analysis", *Discourse & Society*, 4/2, s. 249-283.
- van Dijk, A. T. (2003). "Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım", içinde *Söylem ve İdeoloji* (Çev. N. Ateş, Haz. B. Çoban ve Z. Özarslan), Su Yayınları, İstanbul.
- White, M. D. ve Marsh, E. E. (2006). "Content Analysis: A Flexible Methodology", *Library Trends*, 55/1, s. 22-45.
- Willig, C. (2008). *Introducing Qualitative Research in Psychology, Adventures in Theory and Method*, Second Edition, Open University Press, McGraw-Hill Education.
- Wodak, R. (1999). "Critical Discourse Analysis at the End of the 20th Century", *Research on Language and Social Interaction*, 32/1-2, s. 185-193.
- Wodak, R. (2001). *Critical Discourse Analysis, Discourse-Historical Approach*, in *Methods of Critical Discourse Analysis* (Ed: R. Wodak ve M. Meyer), Sage Publications, London.
- Wodak, R. (2013). "Critical Discourse Analysis", içinde *Concepts, History, Theory Volume I*, (Ed. R. Wodak), Sage Publications, London.
- Yılmaz, C. (2010). *Risk Kapıyı Kırınca: Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik*, 1. Baskı, Libra Yayınları, İstanbul.
- Zhang Y. ve Wildemuth B. M. (2009). "Qualitative Analysis of Content", in *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*, (Ed: B. Wildemuth), Book News, Portland.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).